

Donner, Fred McGraw. *İslâm'ın Doğuşunda Muhammed ve İnananlar*. çev. Ekrem Berkay Ersöz. Ankara: Phoenix Yay., 2021. ISBN: 978-605-778-917-4.

Donner, Fred McGraw. *İslâm'ın Doğuşunda Muhammed ve İnananlar*. trans. Ekrem Berkay Ersöz. Ankara: Phoenix Pub., 2021. ISBN: 978-605-778-917-4.

Değerlendiren / Reviewed by

Fatma Merve Çınar

Arş. Gör, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı
R. A., Ankara University Faculty of Theology, Department of Islamic History
Ankara / Turkey
fmcinar@ankara.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-8806-2692>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi / **Article Type:** Book Review

Geliş Tarihi: 25 Nisan 2022 / **Date Received:** 25 April 2022

Kabul Tarihi: 27 Mayıs 2022 / **Date Accepted:** 27 May 2022

Yayın Tarihi: 30 Haziran 2022 / **Date Published:** 30 June 2022

Yayın Sezonu: Haziran 2022 / **Pub Date Season:** June 2022

Atıf: Çınar, Fatma Merve. "Donner, Fred McGraw. *İslâm'ın Doğuşunda Muhammed ve İnananlar*. çev. Ekrem Berkay Ersöz. Ankara: Phoenix Yay., 2021". *Akademik Siyer Dergisi* 6 (Haziran 2022), 141-149.

Citation: Çınar, Fatma Merve. "Donner, Fred McGraw. *İslâm'ın Doğuşunda Muhammed ve İnananlar*. trans. Ekrem Berkay Ersöz. Ankara: Phoenix Pub., 2021". *Journal of Academic Sirah* 6 (June 2022), 141-149.

İntihal: Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/samer> **e-mail:** akademiksiyerdergisi@ksu.edu.tr

Yayıncı: KSÜ Siyer-i Nebi Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

Published by: KSU Sirah Researches Application and Research Center

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Fatma Merve Çınar).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Fatma Merve Çınar).

Bu makale Creative Commons Alıntı-GayriTicariTüretilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-Nc 4.0).

Öz

Hiz. Muhammed'in hayatı, İslam dünyasında olduğu kadar Batı'da da ilgi çeken ve üzerine çalışmalar yapılan bir konu olmuştur. İslam'ın doğuşu ve yayılmasına ilişkin ortaya atılan farklı tezlerde, fetih hareketlerinde kısa sürede kazanılan ivmenin sebebi olarak farklı açıklamalar yapılmıştır. Bu farklı bakışlardan biri olarak akademik çalışmalarını İslâm Tarihi üzerinde gerçekleştiren Fred McGraw Donner'ın İslâm'ın dinsel bir hareket olarak doğduğu ve erdemli davranışlar sayesinde kişisel kurtuluşa ulaşmaya yönelik yoğun bir ilgiyi içerdiği şeklinde özetlenebilecek görüşleri, Türkçeye çevrilen *İslâm'ın Doğuşunda Muhammed ve İnananlar* başlıklı kitabında yer almaktadır. Temelde, yirminci yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve İslâm'ın doğuşu ve yayılışı sürecini ağırlıklı olarak toplumsal ve ekonomik gerilimler ile açıklayan görüşü eleştirmek ve dinî temelleri önceleyen bir bakış açısıyla konuyu ele almak amacıyla güden Donner'ın bu çalışması aynı zamanda ilk Müslümanlar ve fâtilhler için de farklı tanımlamalar yapmaktadır. Çalışmamızda Donner'ın İslâm'ın doğuşu ve yayılışına ilişkin çağdaş Batılı uzmanlara muhalefet eden görüşü ve bu görüşün dayanaklarının irdelendiği eserinin tanıtımı yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyer, İslam Tarihi, Hiz. Muhammed, Oryantalizm, Fetih.

Abstract

The life of the Prophet Muhammad has been a subject that has attracted attention and been studied in the West as well as in the Islamic world. In several theses about the birth and spread of Islam, different explanations have been made as the reason for the acceleration gained in a short time in the conquest movements. As one of these different points of view, Fred McGraw Donner's views can be summarized as the birth of Islam as a religious movement and an intense interest in attaining personal salvation through virtuous behavior. These comments on the subject are also included in the book of Fred McGraw Donner (*Muhammad and the Believers at the Origins of Islam*), who carried out his academic studies on the History of Islam. Basically, Donner's work aims to criticize the view that emerged in the middle of the twentieth century and explains the birth and spread of Islam mainly with social and economic tensions, deals with the issue with a perspective that prioritizes religious bases, makes different definitions about first Muslims and conquerors. In our study, we will examine Donner's view on the birth and spread of Islam, which opposes contemporary orientalists, in the context of his book.

Keywords: Sirah, History of Islam, Muhammad, Orientalism, Conquest.

İslâm'ın Doğuşunda Muhammed ve İnananlar, Donner'ın tüm akademik hayatı boyunca inşa ettiği bir bakış açısının son ürünü olarak karşımızda durmaktadır. Eserin yazarını bilhassa İslâm'ın doğuşu, ilk Müslümanlar ve fetih hareketleri üzerine 1970'li yıllardan beri çalışmalar yapan çağdaş Amerikalı bir müsteşrik olarak betimlemeyebiliriz. Donner'ın benzer hususlarda kaleme aldığı diğer çalışmalarında¹ ele aldığı konular arasında çoğunlukla İslâm'ın doğuşu ile akabinde inşa edilen toplumun yapısı, dinsel inancın bu toplum yapısına etkileri, ilk İslâm fetihlerinin itici gücü, İslâm'ın yayılışı ile değişen dinî, kültürel ve siyasal yapılar ile ilk Müslümanların kimliği bulunmaktadır.

Bu noktada eserin içeriğine geçmeden önce, yazarın hayatı hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır. 1945 yılında Washington'da dünyaya gelen Donner, 1968 yılında Princeton Üniversitesi Şarkiyat Çalışmaları bölümünde lisans eğitimini tamamlamak üzere Lübnan'da Arapça eğitimi, ardından Münih Üniversitesi'nde Almanca dersleri almış; akabinde yine Almanya'da filoloji eğitimi görmüştür. Donner Amerika'ya döndükten sonra Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Çalışmaları Bölümü'ne sunduğu "*Müslümanların Irak'ı Fethinde Arap Kabileleri*"² tezi ile doktorasını tamamlamıştır. Akademik kariyerine önce Yale Üniversitesi, ardından da hâlen kadrosunda bulunduğu Chicago Üniversitesinde devam eden Donner, alanında birçok eser vermiştir.³

Donner'ın 2010 tarihinde İngilizce olarak basılan ve *İslâm'ın Doğuşunda Hz. Muhammed ve İnananlar* başlığı ile 2021 yılında Türkçeye çevrilen eserinde ele aldığı konular, aslında daha önce farklı yönleriyle işlediği ilk dönem İslâm tarihi konularına dair değerlendirmeleri kapsamaktadır. Donner'ın bu son eserinde çerçevesini çizerek netleştirdiği resim içerisinde, kendinden önceki veya çağdaşı olan müsteşriklerin İslâm'ın doğuşu ve yayılışına ilişkin değerlendirmelerine ciddi bir reddiye bulunmaktadır. Zira yüz yıldan biraz uzun zaman önce Fransız müsteşrik Ernest Renan'ın (1823-1932) Müslüman hareketinin aslında dinsel inançtan yoksun bir şekilde doğduğu iddiası ve sonrasında bu görüşü veya benzer yorumları benimsemiş müsteşriklerin (H. Grimme, W. Montgomery Watt, L. Caetani, C. H. Becker, B. Lewis, P. Crone, G. Bowersock, I. Lapidus ve S. Bashear gibi) değerlendirmeleri, Donner'ın söyleyeceklerinin tam zıddını teşkil etmektedir.

Bu minvâlde Donner eserinde temel olarak Renan'ın görüşlerinin aksini ispatlamaya çalışırken İslâm'ın toplumsal, ekonomik veya millî bir hareket olarak değil, dinsel bir hareket olarak doğduğunu, hatta İslâm'ın yayılışını bir inananlar hareketi olarak tanımlamak gerektiğini

¹ İncelenen eseri ile benzer konuları işlediği diğer çalışmaları: *The Early Islamic Conquests* (Princeton: Princeton University Press, 1981); *Narratives of Islamic Origins: The Beginnings of Islamic Historical Writing* (Princeton: Darwin Press, 1998); *Muhammad and the Believers: at the origins of Islam* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010); *The Expansion of the Early Islamic State*, ed. Fred M. Donner (London: Ashgate/Variation, 2008); *The Articulation of Early Islamic State Structures*, (ed.) Fred M. Donner (London: Ashgate/Variation, 2012); "The Formation of the Islamic State," *Journal of the American Oriental Society*, 106 (1986), 283-296; "Centralized Authority and Military Autonomy in the Early Islamic Conquests," in Averil Cameron (ed.), *Studies in Late Antiquity and Early Islam 3: States, Resources, and Armies* (Princeton: Darwin Press, 1995), 337-60; "Muhammad and the Islamic Caliphate, 570-1258 C.E.," in John Esposito (ed.), *The Oxford History of Islam*, Oxford, 1999, 1-61. "From Believers to Muslims, Patterns of Confessional Self-Identity in the early Islamic Community," *Al-Abhath* 50-51 (2002-2003), 9-53; "Orientalists and the Rise of Islam," in Sami A. Khasawneh (ed.), *Conference on "Orientalism: Dialogue of Cultures"* (Amman: University of Jordan, n.d. [2004]) 57-84.

² Fred M. Donner, *The Arab tribes in the Muslim conquest of Iraq* (Princeton: s.n., 1975).

³ Paul M. Cobb, "Introduction: Narratives of Fred McGraw Donner", (ed.) Paul M. Cobb, *The Lineaments of Islam: Studies in Honor of Fred McGraw Donner* (Leiden: Brill, 2012), 2-10.

savunmaktadır.⁴ Eserini, kendi ifadesiyle “Renan’ın görüşlerinin neredeyse tamamen zıddını ortaya koymayı”⁵ denemek üzere inşa eden Donner, oryantalist bakış açısında yer alan Emevî algısının da değişmesi gerektiğini savunmaktadır. Öyle ki, Donner’a göre Emevîlerin katkısının var olmadığı bir tarihte, bugün bilinen hâliyle İslâm’ın varlığı mümkün olamayacaktır.

Oldukça muhtasar önsözünde bu denli kuvvetli cümleler ile eseri kaleme alma amacını açıklayan yazar, Geç Eski Çağ döneminde Yakın Doğu inançlarının, Hz. Muhammed liderliğinde ortaya çıkan bu yeni dine etki ettiğini üstü kapalı bir biçimde belirtmektedir. İlerleyen satırlarda bu hususa daha ayrıntılı bir şekilde değinecek olsak da, Donner’ın çevre devletlerin dinsel düşünce akımlarını İslâm’ın öncülleri olarak gördüğünü burada belirtmemizde fayda vardır. Bu yönüyle Donner, aslında mevcut koşulların İslâm’ı ve ilk inananları ortaya çıkardığına inanmaktadır.

Çevresel faktörlerin Arap Yarımadası’nın dinî boyuttaki etkilerini oldukça önemseyen yazar, eserinin ilk bölümünü, Hz. Muhammed’in doğduğu ve İslâm’ı tebliğ etmeye başladığı Arabistan Yarımadası’nı ve daha geniş bir çerçevede Geç Eski Çağ’a ait Yakın Doğu’nun tamamını tarihî, dinî, siyasî ve toplumsal boyutlarıyla ele almaktadır. MS. VI. yüzyılda zikredilen coğrafyada hüküm sürmekte olan iki büyük güç Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları ile bu iki gücün arasında varlık mücadelesi sürdüren Arabistan’ın tarihini mercek altına alan Donner, Arabistan’da var olan dinî inancın iki temel özelliğine sıklıkla vurgu yapmaktadır. Bunlardan ilki, Arabistan’ın siyasal ve toplumsal parçalılığına eşlik eden dinsel çeşitlilik; ikincisi de aktif peygamberlik geleneğinin miladi VI. yüzyılda Yakın Doğu’nun başka coğrafyalarında büyük ölçüde ortadan kalkmasına rağmen burada varlığını sürdürmesidir.⁶

Donner, bu bölümde Bizans İmparatorluğu’nun hükmettiği topraklarda yaşayan insanların dinî inançlarına yer verirken, farklı gruplar arasında yaşanan din temelli çatışmalara dikkat çekici düzeyde vurgu yapmaktadır. Benzer şekilde, Sâsânîlerde görülen sınıfsal ayırım ve dinsel farklılıkların metinde öne çıkarılmış olması, bu dönemde İslâm’a hazırlanan bir zemin olduğu izlenimi yaratmaktadır. Bizans ve Sâsânîlerde görülen bu ayrılıkların, Arabistan’da da görüldüğünü belirten Donner, yarımadanın aktif peygamberlik geleneğine olan inancı ile bu iki güçten ayrıldığını belirtmektedir. Yazar tam da bu noktada, oldukça önemsedığı peygamberlik beklentisinin, Hz. Muhammed’in peygamberlik iddiasının kabulüne ortam hazırladığını açıkça söylemektedir. Eserde, Hz. Muhammed dönemine kadar Bizans ve Sâsânî imparatorluklarının Arabistan’daki faaliyetlerine değinildikten sonra, Mekke ile Yesrib (Medine) tarihine de yer verilmektedir.

Çalışmanın havzasını oluşturan geniş coğrafyanın tarihine ilk bölümde yer verildikten sonra, eserin ikinci bölümünde, “Muhammed ve İnananlar Hareketi” başlığı altında, siyeri nasıl ele aldığına değinmekte; bir bakıma tüm tezinin ana fikrini ortaya koymaktadır. Siyere dair “alternatif bir okuma”⁷ olarak nitelediği çalışmasında Donner, geleneksel siyer anlatısının yapısına ve kendi değerlendirmeleri sonucunda tespit ettiği sorunlarına değinmektedir. Bu tespitlere göre, geleneksel

⁴ Fred McGraw Donner, İslâm’ın Doğuşunda Muhammed ve İnananlar, çev. Ekrem Berkay Ersöz (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2021), 18.

⁵ Donner, Hz. Muhammed ve İlk İnananlar, 18.

⁶ Donner, Hz. Muhammed ve İlk İnananlar, 59, 61.

⁷ Donner, Hz. Muhammed ve İlk İnananlar, 71.

anlatılar Hz. Muhammed'in hayatını çok ayrıntılı bir biçimde ele almaktadırlar. Aynı şekilde ibadet pratiklerinin belirlenmesi, toplumsal esaslar ve hukukî ilkeler oluşturulması hakkında da birçok bilgiyi geleneksel anlatılarda bulmak mümkündür. Donner'a göre Medine dönemine ilişkin geleneksel anlatılar, Hz. Muhammed'in Medine'de siyasi iktidarını sağlamlaştırma hikâyesi ve askerî mücadeleye giriştiği Mekkeli müşriklerle olan ilişkisi çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bu kapsamıyla geleneksel anlatılar, Donner'ın vurgulamak istediği noktalara temas etmediği için yazar tarafından içerik bakımından tenkide tâbî tutulmuştur.

Donner'ın eserinde ikinci bölüm ile ilgili bilgiler verirken, Medine vesikası, Muhacir, Ensar gibi yerleşmiş terminoloji yerine "Ümmet belgesi", "Medineli yardımcıları", "Kureyşli göçmenler" gibi ifadeleri tercih etmesi oldukça dikkat çekicidir. İlk başta tercih edilen kelimelerin tercüme kaynaklı bir seçim oluşu akla gelse de, metnin İngilizce aslına baktığımızda Donner'ın bu ifadeleri bilinçli bir şekilde tercih ettiği anlaşılmaktadır.⁸ Bu tercihlerin sebeplerine dair tatmin edici bir açıklamaya denk gelmemekle birlikte, metnin geri kalan kısmında bu yeni terimlerin kullanıldığını görmekteyiz. Metnin ikinci bölümünden itibaren dil ve üslûba dair karşımıza çıkan bir diğer husus da ayet mealleridir. Her surenin adı, tercümesi ile birlikte yazılmış (Bakara/İnek⁹, Âraf/ Yükseklik¹⁰ gibi) ve alışılanın aksine mealin kime ait olduğu hakkında herhangi bir bilgi paylaşılmamıştır.

Donner'ın kitabını eline alan bir okuyucunun, eserde Hz. Muhammed'in hayatına dair kapsamlı bir anlatım ile karşılaşacağını öngörmesi muhtemeldir. Ancak bu öngörünün kitabın ilerleyen sayfalarında karşılanmayacağını burada belirtmek gerekir. Zira Donner'ın, Hz. Peygamber'in hayatını anlatmak yerine İslâm'ın doğuşuna ve yayılışına dair oryantalist çalışmalarda hâkim olan ve daha önce zikredilen görüşlerin aksine, hareketin temelde dinî ve ahlakî bir alt yapıya sahip olduğunu sebep ve sonuçlarıyla ortaya koyma amacını taşıdığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu minvalde Donner, İslâm'ın doğduğu coğrafyayı ele aldığı birinci bölümün akabinde Hz. Muhammed'in hayatına ve kaynaklarda ona ilişkin verilen bilgilere kısaca yer ayırdıktan sonra, kendi tezine bir giriş mahiyetinde kaynak sorununa müstakil bir başlık ile değinmektedir. Donner'a göre, geleneksel anlatı birçok çelişki ve belirsiz kronoloji içermekte, üstelik kuşkulu bir dil kullanmakta olduğundan birçok tarihçi, onu olduğu gibi kabul etmeye çekinmiştir. Donner, bu noktada geleneksel anlatıya ve kaynaklara dair şüphelerini bir adım daha ileriye taşıyarak Hz. Muhammed'in biyografisinde yer alan bazı olayların, Kur'an'ın belirli ayetlerine tarihsel bir boyut kazandırmaya yönelik girişimlerden ibaret olduğunu iddia etmekte ve bu duruma Nahle baskını ve ilgili ayetlerin tefsirini örnek göstermektedir.¹¹

Donner'ın geleneksel kaynaklara olan güvensizliği, onu başka arayışlara itmiş olacak ki, metnin muhtelif yerlerinde birkaç gayrimüslim kaynağa ve farklı arkeolojik bulgulara yer vererek kendi tezini dellillendirmede bunları araç olarak kullanmıştır. Yazarın eserde dipnot kullanmaması, kaynaklara atıfta bulunmaması ve "bazı kaynaklar", "bu teorinin savunucularına göre" gibi oldukça

⁸ Fred M. Donner, *Muhammad and the Believers at the Origins of Islam* (Cambridge: Harvard University Press, 2010), 43.

⁹ Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 76.

¹⁰ Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 93.

¹¹ Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 83.

muğlak ifadelere sıklıkla yer vermesi, bilimsel bir eserde, önemli bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Donner, kaynaklarla ilgili değerlendirmeler yaparken, sarf ettiği tenkitleri Kur'an'dan da esirgememekte; onun mevcut hâliyle esasen Arabistan'daki farklı inananlar cemaatlerine ayrı metinlerin birleşimi olabileceği iddiasına delil aramaktadır. Bu minvâlde, Kur'an'ın tarihî kaynaklığına hâlel getirmek istemeden onun kökenlerine dair geleneksel görüş kabul etmediğini de belirtmektedir.¹²

Donner, İslâm kaynaklarına dair eleştirel görüşlerini aktardıktan ve bu konudaki tercihlerini belirttikten sonra, aslında tezinin bel kemiğini oluşturan bir konuya geçiş yapmakta ve eserinde sıklıkla tekrarladığı "inananlar" kavramının içeriğine dair bilgi vermektedir. Donner, ısrarla bu yeni dinin ilk taraftarlarının Müslüman cemaatinden çok bir "inananlar cemaati" olduğunu vurgulamaktadır. Müslümanlar ile ilk inananları ayırıştıran bu iddiayı temellendirmek için kullandığı argümanlardan biri de Kur'an'da geçen "Ey İnananlar..." hitabına olmuştur.¹³ Ona göre, bu geçiş aşamasında Hz. Muhammed'in çağrısına olumlu cevap veren, onun saflarına katılıp fethe çıkanlar, yalnızca Müslümanlar değil, daha geniş bir kitle olan inananlardır.

İslâm'ın en önemli inanç esasının tevhit olduğunu kabul eden Donner, kitabın ilerleyen satırlarında bu tek tanrıci dine inananların dindarlıkları ve sorumlu oldukları ibadetler hakkında bilgiler vermektedir. Donner, inananların sorumlu olduğu ibadetleri sıralarken, -Kur'an'da pratiğine ilişkin bilgi verilmemesi sebebiyle- namazın farzîyetini de sorgulamaktadır. Bununla birlikte, sıkıntı çekenlere iyilik yapmak, zekât-sadaka vermek ve daha önceki dinlerde olduğu gibi oruç tutmak, İslâm'ın bireyi sorumlu tuttuğu ibadetler arasındadır. Yazar, sıraladığı emir ve yasakların, geçmiş dinlerdeki yansımasına genişçe yer verdikten sonra, inananlar hareketinin, Geç Eski Çağ'ın Yakın Doğu dinlerinde bulunan dindarlık eğiliminin bir devamı olarak görülebileceğini açıkça ifade etmektedir. Bu bağlamda, eserde çilecilik haricinde Hristiyanlık köklerine ve diğer ritüellerin geçmiş dinlerdeki benzer yansımalarına çokça atıfta bulunmaktadır. Bu örneklerden de açıkça anlaşılacağı üzere, Donner, İslâm'ın tam tekmil yeni bir inanç sistemi olmadığını, bu sebeple ona inananların da yalnızca Müslümanlardan oluşmadığını savunmaktadır. Nitekim Donner'a göre, teslisçi olmayan Hristiyanlar ve Yahudiler ve paganizmden yeni dönmüş Kur'ânî tektanrıcular olarak nitelediği zümre, inananlar grubunun içeriğini oluşturmaktadır.¹⁴ İslâm dininin inşasını baştan aşağı değiştiren değerlendirmelerinde, inananlar hareketi olarak adlandırdığı İslâm'ın doğuşu ve yayılışı sürecinin, ekümenizmle önemli ölçüde ilgisinin olduğunu savunması, artık şaşırtıcı olmamaktadır. Eserin muhtelif bölümlerinde, İslâm'ın ekümeniklik iddiasını savunan Donner, "Ümmet belgesi" olarak adlandırdığı Medine Vesikası'na riayet eden her grubun -örneğin isim isim zikredilen Medineli Yahudi cemaatinin- inananlara mensubiyetinin bir kanıtı olduğunu savunmaktadır.

Donner, İslâm'ın itikad, ibadet ve ahlâk ilkelerine yer verirken, ilk inananların kurtuluşa ermiş bir cemaat inşa etme motivasyonlarının ne kadar yüksek olduğuna dikkat çeker ve bu durumun

¹² Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 87.

¹³ Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 93.

¹⁴ Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 103.

apokaliptik bir açıklamaya sahip olduğuna inanır. İlk inananlara göre, Hesap Günü'nün çok geçmeden geleceğine ilişkin duyulan dehşet verici beklenti, Donner'ın iddiasına göre apokaliptik bir yaklaşımdır. Donner, Mekkî ayetlerin ahirete olan yoğun vurgusunu da İslâm'ın apokaliptik yapısına bağlamakta¹⁵, kısa sürede gerçekleştirilen fetihlerin ise bu tutumun bir sonucu olarak görmektedir. Donner, bu yeni dine ilk inananların ortak özelliklerinden bir diğerinin ise militanlık olduğunu söylerken, bu ifadenin Kur'an'daki karşılığının "cihad" olduğunu iddia etmektedir.¹⁶

Donner'ın İslâm'ın zuhuru ve ona inananlar hakkında yaptığı tüm bu değerlendirmelerin özünde kendi tezinin sağlamasını yapma isteğinin yattığını görmek mümkündür. Bağlamına veya amacına bakıldığında aslında zorlama yorumlar olarak nitelendirilebilecek okumaların, yazarın kendi tezini kuvvetlendirme amacına hizmet edecek araçlara dönüştüğü âşikârdır. Hatta yalnızca kutsal metni değil, aynı zamanda tarihsel verileri de kesin olmayan ifadeler ile kendi görüşünü destekleyen saikler haline dönüştürme çabası sıklıkla başvurduğu bir yöntem olarak karşımızda durmaktadır. Bu noktada Donner'ın, eserinin ikinci bölümünü tamamlarken, sunduğu argümanlar ile inananlar hareketinin ortaya çıkış sebepleri ve seyrini açıklayacak alt yapıyı çoktan oluşturduğunu görmekteyiz. "Yoğun bir dindarlık hareketi" olarak gördüğü bu süreç, aslına bakılırsa tevhidi önemeleesi sebebiyle Yahudilik, Paganizm ve Hristiyanlıktan "mecburen" ayrılmak zorunda kalmış, Kur'anî yasalara uyan yeni tek tanrıcı bir dinî hareket olarak formülarize edilmektedir. Yine Donner'a göre bu inancın harekete geçirdiği "ilk inananlar", Hz. Muhammed'in hayatının sonlarına doğru iyice militanlaşarak, apokaliptik düşüncelerin itici gücü ve günahkâr dünyayı dizginleme tutkusu ile cihada yönelmiş, kurtuluşa eren bir cemaat hayali kurmuşlardır.

Kanaatimizce Donner, tüm bu söylemleri ve iddialarıyla İslam'a yeni tevhid anlayışı etrafında şekillenen apokaliptik ve militan bir inanan hareketi giysisi giydirmektedir. Burada ilginç olan şudur ki, oryantalist İslam okumalarına, objektif ve sorgulayıcı bir karşı çıkış olarak sunduğu bu alternatif yorum, İslâm'ın dinî bir hareket olarak zuhur ettiğini ispatlamaya çalışmakla birlikte, başka pek çok şey de söylemektedir.

Eserin üçüncü bölümünde, inananlar cemaatinin yayılmasına odaklanan Donner, Hz. Muhammed'in son yıllarına ve akabinde yaşanan İslam tarihi olaylarına kısaca değinirken, inananlar hareketinin içeriğine uygun yorumlar yapabileceği tarihî olaylardan kesitler sunmaktadır. Bu noktada, savunduğu görüşün belli başlı hususiyetlerini -inananlar hareketinin apokaliptik mizacı ya da ekümeniklik iddiası gibi- farklı örnekler sunarak defaten vurguladığını görmek mümkündür. Mesela H. 66/ M. 685'ten önce basılmış olduğu kabul edilen sikkelerin üzerinde Hz. Muhammed'in peygamberliğine işaret edilmeden yalnızca "Lâ ilâhe illallah" yazıyor olması, Donner'a göre ilk inananlar hareketinin ekümenik karakterini ortaya koyan bir örnektir.¹⁷

Eserin dördüncü bölümünde Donner, H. 34-73/ M. 655-692 yılları arasında inananların, cemaatin liderliği için giriştikleri mücadeleye yer verir. Bu bölümde de daha önce yaptığı gibi, İslâm tarihinde yaşanmış olaylar için kullanılagelmiş ve literatüre yerleşmiş ifadeleri yeniden düzenleyerek ya da değiştirerek, inananlar hareketinin zaman içerisinde kazandığı yeni hüviyeti

¹⁵ Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 114.

¹⁶ Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 115.

¹⁷ Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 150.

ortaya koyma amacını taşımaktadır. Örneğin, Hz. Osman'ın halifeliğinin ikinci yarısından itibaren başlayan, Hz. Ali ile devam eden ve Muaviye'nin Emevî Devleti'ni kurarak halife olma sürecinde yaşanan (H. 35-50/656-661) olayları topluca birinci iç savaş olarak adlandırır. Muaviye'nin iktidarı esnasında hüküm süren birlik döneminin (661-680) önemine dikkat çeken Donner, ikinci iç savaş dönemini H. 60-73/680-692) olarak tarihlendirmektedir.¹⁸

Muaviye'nin, inananlar hareketinin cemaat yapısı ve inanç hareketi özelliğini değiştirip kurumsal devlet düzenine geçmesini ve bu bağlamda Emevîlerin, İslâm'ın kalıcılığı açısından önemini vurgulayan yazar, bilhassa Hz. Ali hakkında radika sayılabilecek değerlendirmeler yapmaktan geri durmamıştır. Buna göre Hz. Ali, "insanları kendine düşman etme ve hatalı hükümler verme eğilimiyle" hareket etmiştir.¹⁹ Donner, özellikle ikinci iç savaş sonrasında, inananlar hareketinde yeni bir dönüm noktasına ulaşıldığı kanaatini taşımaktadır ki, bu değişiklik, fetihlerde apokaliptik kaygının, yerini mâlî kaygıya bırakması, inananların mücadelesinde dünyevileşme ve anlaşmazlıklar gibi sonuçlar doğurmuştur.²⁰

İkinci iç savaş sonrasında değişen dengeler ile Donner, kitabının son bölümüne geçmektedir. İlginç olan, yazar tarafından bir inanan hareketi olarak görülen bu sürecin ancak sonunda, İslâm bir din olarak ortaya çıkmaktadır. Yani başta dinî saiklerle ortaya çıkan bir inanan hareketi, yaşadığı değişimler neticesinde bir din hüviyetine dönüşmektedir. Bu noktada Donner, inananlar hareketinin Emevî restorasyonu sonucunda impartorluk hedeflerine ilerleme ihtimalinden bahsetmekte ve bu dönüşümde Emevî lider Abdülmelik dönemine sıklıkla vurgu yapmaktadır. Zira Halife Abdülmelik ile hicrî birinci yüzyılın sonlarından itibaren, inananlara ait resmî belgelerdeki ifadelerde, yalnızca Allah'ın birliğine değil, aynı zamanda Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet edilmeye başlanmıştır. İnanan hareketinin İslamlaşması olarak nitelenen bu sürecin yaşanmasının en büyük sebebinin, başta inananlar zümresinde yer alan Yahudi ve Hristiyanların kendi inançlarında sabit kalmaları, Hz. Muhammed'in peygamberliğine inanmakta isteksiz davranmaları gibi sebepler aranmaktadır.²¹ Donner'a göre tüm bu süreç sonunda, İslâmî kült pratikleri detaylandırılmaya ve ayrışmaya başlanmıştır. Ancak yazar, bu noktada bile, Müslümanların Cuma namazı dâhil pek çok ibadetinin benzerlerinin Yahudilik ve Hristiyanlıktan geçme olduğunu savunmaktadır.

Donner, zamanla bir inanan hareketinden bir dine ve dolaylı olarak siyasî bir kimliğe bürünen İslâm'ın serüvenini, beş ana başlık altında topladığı bilgi ve değerlendirmelerle bize sunarken, kendi tezini destekleyen tarihî verileri tekrarlarla işlemeyi ve geleneksel anlatılardan farklı olarak gayrimüslim kaynaklar ile arkeolojik verileri kullanmayı oldukça önemsemıştır. Her ne kadar Donner'ın İslam tarihi yazımında kaynakları çeşitlendirme çabası takdire şayan olsa da kanaatimizce bu arzunun, İslam dinini apokaliptik izler taşıyan, temelinde yalnızca tevhide dayalı bir inanan hareketi olduğunu söylemesi, üzerinde tartışılması gereken bir husustur. Eserin sonunda Medine Vesikası metni ve ileri okuma kılavuzu bulunmakla beraber metin içerisinde herhangi bir

¹⁸ Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 207-20.

¹⁹ Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 207.

²⁰ Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 235-7.

²¹ Donner, *Hz. Muhammed ve İlk İnananlar*, 250.

kaynağa atıf yapılmamış olması, çalışmanın sıhhatine olumlu yönde katkı sağlamamıştır. Tercümenin akıcılığı, metnin anadilinde yer alan ifade tercihlerine sadık kalınmış olması dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra, eserin dilimize tercüme edilmiş olmasının, yeni akademik çalışmalar için bir itici güç sayılması temenni etmek yerinde olacaktır.